

## КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО „Я” В ПРОСТОРОВІЙ МЕТАФОРІ

*Л.В. Боброва*

*У статті пропонується концептуальний аналіз п'яти видів просторових метафор, в яких концепти суб'єкта і його внутрішніх „я” взаємодіють із концептом простору в англійській, українській та російській мовах. Ця взаємодія реалізується в експлікації проксимального або дистантного просторів залежно від досвіду суб'єкта, який позначає просторова метафора.*

В основі просторової концептосфери лежить загалом абстрактне розуміння простору, що дозволяє йому, інтегруючись із багатьма іншими концептами, асоціативно переосмислюватися в інші знаки шляхом його різнобічної метафоризації. Антропна, аксіологічна, модальна, біоморфна, соматична, часова, предметна та диференційна метафоризація просторового концепту розробляється в межах когнітивістики як теорій ідіоматичного рефреймінгу, що пов'язані з дослідженням механізму концептуальної метафори (Ч.Філмор, П.Кей, Е.Каві, Дж.Лакофф, М.Джонсон, Р.Джекендофф, А.М.Баранов, В.Манакін та інші).

Просторова абстракція в мовній семантиці проектується на три осі системи координат, тобто „вгору – вниз”, „уперед – назад”, „праворуч – ліворуч”. Вимір „вгору – вниз” зумовлюється нашим визнанням сили земного тяжіння і тому в нашій свідомості не пояснюється як егоцентричний або антропоцентричний, а є об'єктиваним на відміну від двох інших. Оскільки людина з тих давніх-давен, коли вона почала освоювати світ речей, проектувала простір через вектори „від себе”, приписуючи предметам такі притаманні просторові характеристики, як „правий – лівий”, „передній – задній”, які властиві самій людині за аналогією її тіла, то ці просторові виміри є антропо-предметно-центрованими. Ці найпростіші просторові орієнтири є універсальними, що робить їх сприйнятливими до взаємодії з іншими культурними кодами, а особливо з аксіологічним. Таку взаємодію Дж.Лакофф, М.Джонсон називають орієнтаційною метафорою [1, 5]. Саме цей вид концептуальної просторової метафори є предметом нашої розвідки.

Концептуальна метафора створюється у породжуючому просторі, в якому відбувається поєднання елементів на основі певної концептуальної моделі. У результаті такої інтеграції формується бленд-концепт. Процес метафоричного проектування залучає дві області: область-джерело, представлену певними поняттями, що відображають взаємодію людини з дійсністю, і область-ціль, яка складається із понять, не доступних в прямому фізичному спостереженні [2, 16]. У нашому випадку цими поняттями є суб'єкт, множинність „я” і способи їх контролю (Subject і Selves за термінологією Дж.Лакоффа), взаємодія яких розкриває внутрішній світ людини, її думки про своє буття.

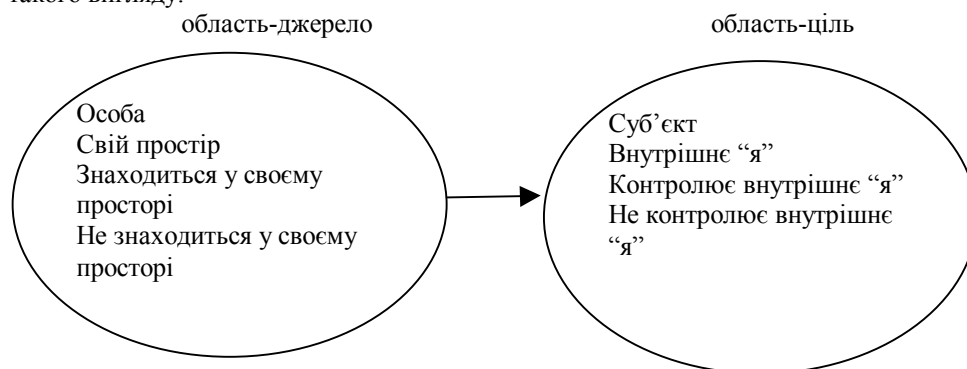
Концептуальну структуру метафоричної системи наших внутрішніх „я” вперше розкрили А.Лакофф і М.Бекер [3]. Вона базується на основних поняттях: суб'єкт і внутрішнє „я”, в якій особливий інтерес викликає взаємодія концептів внутрішнього „я” і контроль його ментального простору з точки зору сприйняття і розуміння метафор, в основі яких лежать такі поняття, як оцінка суджень, внутрішні почуття і самовладання.

У метафорі суб'єкт – „я” особа об'єднує у собі один суб'єкт і множинність „я”. Концепт суб'єкт є область-ціль. Він уособлює свідомість, набуту з життєвим досвідом, здоровий глузд, волю, розважливість, яка, як наголошує Дж.Лакофф, існує лише у теперішньому. Підтримуючи думку А.Лакоффа і М.Бекера, Дж.Лакофф виділяє особливу складову концепту – суб'єкт та вважає її найважливішою. Це є сутність особистості, яка робить нас тими, якими ми є, з нашою унікальністю. Метафорично висловлюючись, суб'єкт завжди концептуалізується як особистість та існує незалежно від різноманітних „я” [4, 269].

Особистість містить більше ніж одне „я” – складові, що не належать суб’єкту, а саме: фізичне тіло особи, її соціальні ролі, минулі дії та події життя. Кожне „я” метафорично концептуалізується або як особа, або об’єкт, або місцезнаходження [4, 268-269]. У нашій статті ми розглянемо реалізацію метафори локативного внутрішнього „я” в англійській, українській та російській мовах і техніку її перекладу.

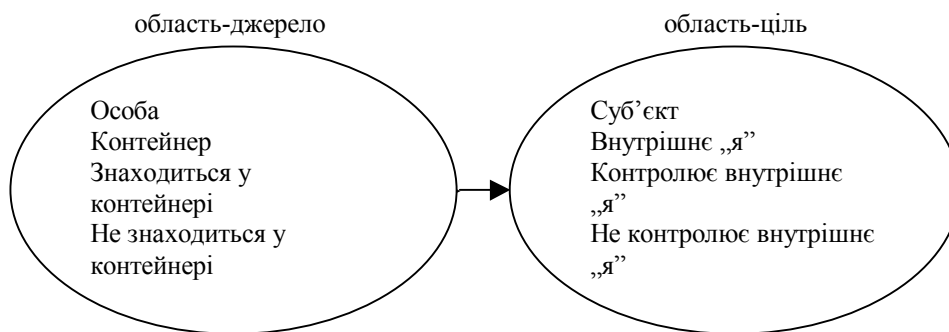
Знаходячись у відомому, обжитому, а отже, у своєму просторі, людина почувається впевнено і безпечно, оскільки вона має змогу контролювати ситуацію. Почуття тривоги і небезпеки з’являється, коли ми перебуваємо у незвичному, незнайомому, „чужому” просторі, де контролювати події неможливо. Цей загальновідомий досвід реалізується в основній метафорі нашого внутрішнього світу: контроль суб’єктом свого „я”, який концептуалізується у звичному просторі, характеризується такими поняттями, як: *людина – будинок – країна – світ* [5, 127].

Схематично метафора *контроль внутрішнього „я” у своєму просторі* набуває такого вигляду:



Дж.Лакофф виділяє два основні види цієї метафори відповідно до двох загальноприйнятих типів місцезнаходження. У першій концептуалізується „я” – замкнений або обмежений простір, у якому, як правило, перебуває особа. Це може бути дім, місце роботи, місто, країна тощо. Метафорично „я” уявляється як контейнер, в якому повинен знаходитися суб’єкт, щоб контролювати свої „я” [4, 274].

Схематично метафора „я” – *контейнер* набуває такого вигляду:



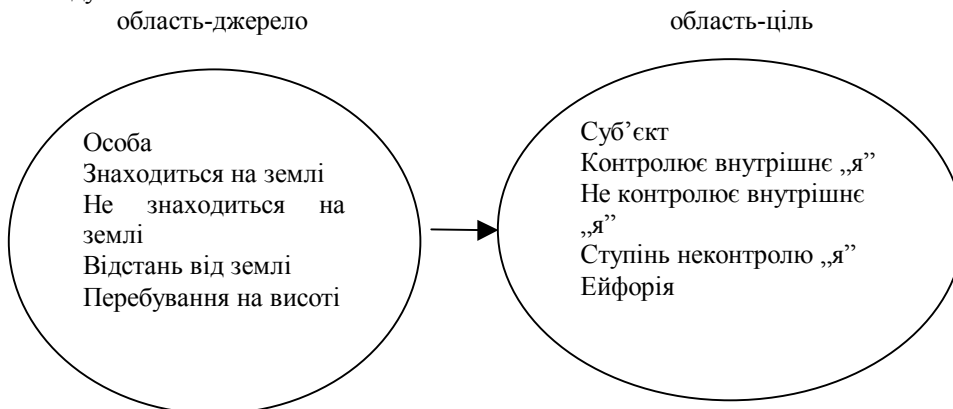
Концептуальна просторова метафора *внутрішнє „я” як контейнер* являє собою механізм, за допомогою якого висловлювання *Sometimes it seems to me that all the world, all life, everything, had taken up residence inside of me and was clamoring for me to be the spokesman* [6, 115] стає зрозумілим. У ній інтеграція суперконцепту „людина” і одного з найдревніших концептів людства „простір” реалізується як внутрішній стан душі, настроїв та емоції. Людина, її внутрішнє „я” концептуалізується як контейнер, що окреслює її ментальний іншобуттєвий простір. Ця орієнтаційна концептуальна метафора є також і онтологічною, оскільки вона

використовується для розуміння нашого досвіду у термінах субстанцій навколишнього світу. Ментальний, іншобуттєвий простір виражається локативом *inside of*, який проектує рух до центру координат, тобто до внутрішнього „я”, об’єднуючись із дієсловом *take up* та іменником *residence*, який має просторову семантику замкненого, обмеженого простору, вказують на експлікацію проксимального дейксису. Хоча у висловлюванні відсутні лексичні одиниці, семи яких би містили експліковану модальну оцінку, на наш погляд, вербалізація саме проксимального ментального простору вказує на позитивну оцінку описаного досвіду, оскільки обжитий, освоєний простір маркується як “своє”, позитивне.

При перекладі на російську мову *Иногда мне кажется, что весь мир, все живые существа вьзывают ко мне и требуют, чтобы я говорил за них* [7, 125] локативний дейксис не вербалізується, а, отже, висловлювання втрачає метафоричність і трансформується у демегафоричне. В українському ж варіанті *Іноді мені здається, що все життя, весь світ сповнили мою душу і жадають, щоб я говорив за них* [8, 110] концепт простору зберігається і так само, як і в англійському варіанті, реалізується як внутрішній світ людини, що виражається іменником *душа*, містить сему локативності, тобто ментальний внутрішній простір. На проксимальний простір вказує центроорієнтаційна семантика дієслова *наповнювати*, яке несе позитивну оцінку. Перекладач, щоб досягти семантичної еквівалентності, вжив модуляцію, оскільки із вихідної одиниці *to take up residence inside of smb.* на основі причинно-наслідкових відношень впливає її смисловий зсув, тобто *сповнили мою душу* передає зміст висловлювання.

Другий вид просторової метафори ґрунтується на просторі, позначає стояти на твердому ґрунті, на якому ми відчуваємося безпечно, можемо контролювати своє „я”. Вітчуття відірваності від звичного земного місцезнаходження спричиняє розсіянню увагу, неспроможність мислити і оцінювати реальні події.

Схематично метафора *контроль „я” – знаходження на землі* набуває такого вигляду:



Висловлювання *My feet are on the solid earth...*[9, 172] являє собою, по-перше, локативну метафору *контроль свого „я” на землі*, на що вказує іменник *earth*. Іменники *earth* і *feet* та прийменник *on* безперечно вказують на проксимальний дейксис, який поєднується з позитивною оцінкою, оскільки саме поверхня землі є природним середовищем існування людини. По-друге, ця метафора є онтологічною, оскільки в її основі лежить фізичний і культурний досвід людини. Ця орієнтаційна метафора передає позитивний душевний стан, самовладання, впевненість.

При перекладі російською мовою *Я теперь больше не витаю в облаках...*[10, 192] спостерігається метафорична трансформація – реметафоризація, тобто одна метафора замінюється іншою. Крім того, у цьому випадку вжито антонімічний переклад, оскільки на протигагу *ґрунту* перекладач вжив слово *облака*. Хоча у прикладі й відбулася заміна метафор, але її образ і суттєвість збереглися. Саме

словосполучення *не витать в облаках* ілюструє дистантний дейксис, на який нашаровується негативна оцінка; тож якщо людина знаходиться на землі, то вона контролює своє внутрішнє „я”. В українському варіанті *Тепер я вже стою на твердому ґрунті...* [11, 160] локативний дейксис експлікується за допомогою дієслова *стояти*, який означає місцезнаходження людини на поверхні землі, а також іменника *ґрунт*, а оскільки земля є звичним місцезнаходженням людини, то проксимальний дейксис має позитивне забарвлення.

Когнітивні метафори суб'єкта і його внутрішніх „я”, які ми проаналізували, ґрунтуються на одній із основних кореляцій щоденного досвіду, тобто кореляції між відчуттям контролю і перебуванням у „своєму” просторі. Кожна із них експлікує саме той простір – проксимальний або дистантний, який відповідає досвіду, що висловлюється у метафорі. Як правило, експлікується проксимальний простір у трьох порівнюваних мовах, коли „я” концептуалізується як замкнений контейнер. У цьому випадку він аксіологічно переосмислюється і виражає позитивну оцінку. Коли „я” концептуалізується “на поверхні землі”, то вербалізується в основному проксимальний простір, на який нашаровується позитивна оцінка, а дистантний простір у цьому випадку має негативне забарвлення в англійській, українській та російській мовах. Якщо „я” концептуалізується як фрагментарний контейнер, то вербалізований дистантний дейксис у трьох порівнюваних мовах має негативне забарвлення, оскільки має місце неспроможність суб'єкта зосереджувати увагу. Позитивне переосмислення дистантного простору в порівнюваних мовах спостерігається в локативній метафорі, яка означає, що знання є споглядання, оскільки ззовні суб'єкт отримує об'єктивніші знання, ніж ті, які він має, знаходячись у своєму контейнері.

## SUMMARY

*This paper suggests the conceptual analysis of five locative metaphors, in which the concepts of Subject and its Selves interact with the concept of space in English, Ukrainian and Russian. This interaction is realized by means of the explication of proximal or distal space depending on experience expressed by the locative metaphor.*

## СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. – К.; Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
2. Kittay E.F. Metaphor. Its Cognitive Force and Linguistic Structure. – Clarendon Press – Oxford, 1987.
3. Lakoff A., and V.Becker Me, Myself and I. Manuscript. University of California, Berkeley. 1992.
4. Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought. – N.Y.: Basic Books, 1999. – 624 p.
5. Гак В.Г. Функционально-семантическое поле предикатов локализации // Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посесивность. Обусловленность. – СПб., 1996. – С. 127–135.
6. Wilde Oscar The picture of Dorian Gray. – Moscow: Foreign languages Publishing House.– 1963. – 287 p.
7. Уайльд О. Портрет Дориана Грея /Пер. с англ. М.Абкиной. – Ташкент, 1987. – 192 с.
8. Уайльд О. Портрет Дориана Грея /Пер. з англ.. – К.: Дніпро, 1968. – 231 с.
9. London J. Martin Eden. – Kiev: Dnipro Publishers, 1980. – 367 p.
10. Лондон Дж. Мартин Иден / Пер. с англ. Е. Калашниковой. – Москва: Издательство “Правда”, 1977. – 421 с.
11. Лондон Дж. Мартин Иден / Пер. з англ. М. Рябовой. – Київ: ЦК ЛКСМУ “Молодь”, 1973. – 332 с.

*Надійшла до редакції 19 лютого 2007 р.*